

Փ Ա Ռ Ք Ի Զ Ա Ի Ա Կ Ն Ե Ր

ՅԱՌԱԶՈՒԲԱՆ

Տանդէ Ալիկիէրիի այն խօսքը՝ թէ «Թը-
շուառուծեանն ժամանակ՝ բարերաստիկ
ժամանակներն յիշելն մեծագոյն ցաւ
չկայ» կարծես յատկապէս մեր դարուն
համար ըսուած է:

Երբ պահ մը ականարկնիս դարձնեմ
մարդկային միլիոնաւոր դիակներէն, երբեմն
ծաղկած քաղաքներու ու արուեստի հրա-
շակերտներով հոխ՝ հիմա գետնի հաւա-
սարած ծիսոտ աւերակներէն, ամենուրեք
Թշուառուծիւն բուրող երեւոյթներէն, եւ
ուղիք զայն դէպ ի հին քաղաքակիրթ
մարդկութիւնը, դէպ ի անոր հոյակապ
գործերը, ո՞ր սրտէն արիւն չ'անցնիր, ո՞ր
աչքն արցունք չի թափեր՝ յիշելով բարե-
բասակի օրերը հիմա Թշուառուծեան օրե-
րու փոխուած:

Եթէ ըսպէ մը աչքերնիս վերցնեմ մեր
դարուն նիւթականացած մարդիկներէն, որ
բնութիւնն անպատուեցն, այդ հանճար-
ներէն՝ որոնք նոր ոճիկներ ստեղծեցին, այդ
սրտերէն՝ որոնք քարացան անմեղ մանուկ-
ներու սրբազան ֆիչերուն առջեւ, ու բարձ-
րացնեմ զայն բնութեան պարծանք բերող
իսկական հանճարներուն վրայ, որոնք սիր-
տը կրթող ու միտքը արող գործեր կերտե-
ցին, ո՞ր թախծոտ ոգին կատաղութեան
սուր շեշտեր չ'արձկեր մեր դարուն հրէշ-
ներուն ետեւէն, որոնց հաւար Տանդէն
անգոր պիտի ըլլար արժանաւոր տեղ մը
սահմանելու անդրշիրիմեան աշխարհին
մէջ:

Կարդալով Աղուիկոս Պառլլանի «Փառ-
քի Զաւակները», կը զգանք Տանդէի խօս-
քին բոլոր դառնութիւնը: Հեղինակը, նոր
իտալիոյ ականաւոր մատենագիրներէն մէ-
կը, կենդանի ու տպաւորիչ ոճով դուրս կը
ցրտացնէ մարդկութեան բուն իսկ հանճար-

ները, զմեզ գործելու չափ նկարի մէջ կը
դնէ քաղաքակրթութեան ճշմարիտ ահա-
վիրաները: Իրմէ նկարագրուած պատե-
րազմի դիւցազներն անգամ ազնուական
բան մ'ունին իրենց նկարագրին մէջ, իրենց
շարժուածքը, իրենց գործերը, իրենց յար-
դարած ռազմական գերը՝ համակ ապագետա-
կան են: Թնդանօթներով, կործանարար
ռումբերով, անշնացուցիչ կազերով չէ որ
կ'երեւան մարդկութեան՝ հիացում կորզե-
լու համար, այլ փալակնացոյց աչքերով, ի-
րենց հանճարն ըլլալով, անվրիպելի հաշիւով
կը տեսնան ու կը պատրաստեն յաղթու-
թիւնը: Իրենց հետքերուն վրայ աւերակնե-
րու դէզեր չ'են ցաներ, կ'ըմբռնեն գեղա-
րուեստին մեծութիւնը, անկէ կայծ մը կը
ցոլայ իրենց էութեան մէջ: քաղաքէ քա-
ղաք կը փոխադրուին անոնք՝ իբր յուշար-
ձան իրենց յաղթանակներուն:

Փառքի Զաւակները, այնչափ համակրու-
թիւն գտած գեղարուեստաւէր կերպոյնե-
րու մէջ, մասնաւորապէս Ալֆրդիոյ եւ Ա-
մերիկայի մէջ, եւ բազմաթիւ տպագրու-
թեանց արժանացած, պիտի ունենայ նաեւ
իր արժանաւոր դիրքը Հայոց քով, որոնք
գիտցած են միշտ գեղարուեստը սիրել ու
գնահատել: Ինչ սեռի ու դասակարգի ալ
պատկանի Հայ անհատ մը, պիտի գտնէ
հոն իր սրտին առատ մոռուդ, իր միտքը
պիտի պարարի գեղարուեստի ճաշակով:
Ան պիտի յուզէ իր մէջ սգնուական զգա-
ցումներ, պիտի նրբացնէ իր սիրտը, պիտի
քարծրացնէ իր հոգին, պիտի սրէ իր դա-
տաստանը իսկական հանճարներու մտա-
ծեալներովն իրայ:

Մեր նպատակն ուրիշ բան եղած չէ,
բայց եթէ Հայ պատմիկներուն առջեւ
դնել՝ իբր գրգռող *Փառքի Զաւակները*,
կաղապարելով զիրենք անոնց օրինակին
վրայ:

Հ. Ս. Տ. Մ.

ՆԱԽԱԲԱՆ ՀԵՂԵՆԱԿԻՆ



Այս գիրքը գրուեցաւ այն ժամանակ՝ երբ նոր տուն մէջ կ'եռար սիրոյ լիալուսինն ու ծննդեան մը սպասման արտաարդի յուզումը։ Նշանաւոր դէպք մ'է այս, և թեքու մասամբ մը կ'արգարացնէ կեանքի ու խանդի այն յորդմթիւնը որ կ'արտառորի ամէն էլ։ Ինչպէս կը ծորի ուստիքն հոյսերով չափազանց զեղուն ծառի մը կեդրէն։

Սեմ՝ զղյար սակայն՝ փառքի զաւակներն ուսման առարկայ ընելուս վրայ այն ժամանակ՝ երբ Հոյիս կարող էր ամփոփել բոլոր գեղեցկութիւններն, ու թափանցական և դիւրագգած էր ամէն յուզումներուն, ուրախ եմ մանաւանդ որ կրցայ, ինքնակամ քնա, կանուկութեամբ, մտքի ու գործի Հակաները հոչակել՝ որ կատարեցին այն հրաշալիքները՝ որոնց միջոցով ծնաւ ու զարգացաւ ժամանակակից քաղաքութեան թիւերը։

Այս էջերն ուրեմն կ'արտայայտեն ուրախութեան մանչիւնը՝ որ իմ մէջս այնպէս էր, ինչպէս դարանի մէջ փակուած Հարսաւնեկան պատմուածանք՝ որ գեռ կը բուրդ զինքը պնտոյ ծաղիկներուն փափուկ հոտը։

Տարիէ մ'ուրիշ հոգեւորապէս ապրեցայ դէմքով, քնտրութեամբ ու Հանձնարով տարբեր մարդիկներու հետ։ Ուսումնասիրեցի իրենց գործերը, ճանչցայ իրենց քաջագործութիւնները, և անընդհատ ընթերցումներու եռանդեղանս մէջ՝ կարծեցի երեմն թէ կը գտնուիմ գերեզմանէ կոշուած անշուշտ փրկի՝ բայց որոշ մեծ ստուերներու առջև։

Տանդէ Ալիկիէրի՝ չոր ու նիհար, ծաած իր քերթուածին ձեռագրին վրայ, Լուզովիկոս Բեթովէն՝ որ գլանակի ստեղծերէն դուրս կը քաշէր հզօր ու կրկնուած ներդաշնակութիւններ՝ փորձելու Համար լսողութեան ըզգայականութիւնը, որ անողորմ խառնութեամբ կը խառնար։ Միքէլանճելոյ Բուռնարտոսի՝ եօթի խորշոմներով ակօսած լայն ճակատով, որ իր ճարտար մուրճով մարմնաբոնի գտնագումանին վրայ կը յարձակէր։ Սոփրատ, որ իր ապաւած աշակերտներուն մէջ խաղաղ ու անվրդով կ'ըմպէր Հանգարտօրէն աղիտաւոր բաժակին մէջ խառնուած մաշաւբեր թոյնը։ Փարիլէոս Փարիլէի, հոգին աչքերուն մէջ՝ զրած՝ ուշադիր կը Հետազօտէ իր Հեռադիտակի ոսպնած ապակիի մէջէն Արուսեակին զանազան երեւոյթները։ Քրիստափօր Փարուզան, սփռոյն ալեւոր ծերունի, շղթաներով ծանրաբեռնուած, քանտէն գէպի նաւը քաշքշուած Սուրբ Գովինիկոսի ճամբ

բաներէն՝ ամբողջին ծաղրածութեան ու բռնիկներուն քարաձգութեան մէջ։ Յուլիոս կետար, նիհար ու անաչառ դէմքով, կիսամեռ և գետին տապալած՝ Պոմպէոսի արձանին ոտքերուն առջև Նիպոլէոն, «Նորա» Հումբերլանդի՝ կամուրջին վրայ կանգուն, որ վերջին անգամ կ'ողջունէ տիբրագին՝ օգոստոսի պայծառ առաջօտ մը՝ Գաղղիոյ սփերը։ և Պուդգա՝ խորհրդաւոր ծառին տակ ծաած, իր անբացարարի ներվաճարին մէջ Համակ ընկղմած՝ մինչդեռ փոթորիկը կը սաստկանար իր շուրջը։

Այս տեսիլներու ամբողջութենէն, անմոռներու գործերն ուսումնասիրելուս վայրկենին մէջ բողբոջած գաղափարներէն ծնած է այս գիրքը, որ բնականաբար, առանց ծածուկ օժանդակներու՝ յայտը ծնունդ մ'եղաւ, ինչպէս կայսրու մանկիկը՝ որ ոտքերուս մէջ կը խայտայ և զիս արդէն «Հայրիկ» կը կոչէ։

* *

Այստեսցայ ուստի գործիս մէջ փոխանցել ստացած նոր ուժերը, ջանացի կաղապարել և կենդանացնել այն մտածումները՝ որոնք կը ծնանէին Հիւսցմանս առարկայ եղող այն բոլոր գեղեցիկ ու մեծ իրերու շփումէն։ Եւ որովհետեւ զբեցի՝ սիրտս գրկին ծայրը դրած, անկեղծաբար արտայայտելով գաղափարներս, ընթերցողն ալ կարգաւով այս էջերը՝ պիտի զգայ մերթ աշնուական յուզումներ, պիտի տեսնէ վերանորոգուած ու վերակենդանացած մէկը կամ միւսը այն Հականերէն՝ զոր ինքը կը նախասիրէ։

* *

Փառքի զաւակները՝ ամէն ժամանակներու և ամէն երկիրներու մարդիկ են, որոնք Հանձնարին զօրութեամբ Հրաշալիք մը կատարած են։

Ուսումնասիրելով զանոնք իրենց զանազան արտայայտութեանց մէջ՝ ընտրած եմ այն անձերը՝ զոր ամենաշխատասիրները կը նկատեմ, զանոնք վերջապէս որ բուն իսկ Հանձնարը կը ներկայացնեն, օժտուած իրենց մշակած արուեստին ու գիտութեան պաշտօններով բոլոր գերազանցութեամբը։

Ուստի բանաստեղծներու մէջէն ընտրեցի Տանդէն, երաժիշտներէն՝ Բեթովէն, արուեստագէտներէն՝ Միքէլանճելոն, փիլիսոփաներէն՝ Սոփրատը, գիտութեան բնագիտութիւնը՝ Փարիլէոսը, աշխարհագէտներէն՝ Փարուզան և Նանսըն, մարգարէներէն՝ Պուդգան, փառօգի գիտէն առաջ արարած պատեհազմիկներէն՝ Ալեքսանդրը, Անեիրազ և Յուլիոս

կեսար. Բերտոլտ Շվարցի գիտէն վերջը եղածներէն՝ Փրեզիդիկոս Բ. Նափոլէոն Ա. և Մոլոթէ՝:

Իս չեմ հաստատեր թէ այդ մարդիկը նախատիպարներն են իրենցմէ գործադրուած արուեստներուն և գիտութեանը, միայն կ'ըսեմ թէ անոնք կը ներկայացնեն անոնց ամբողջական ու կատարեալ օրինակը:

Անոնց շուրջը կ'ապրի դիւցազներու ամբոխ մը, վասն զի մտքի ու գործի այս հրեականները՝ շրջապատուած են Հոյակապ աշակերտներէ և նշանաւոր Հետեողներէ. ինչպէս արեւ մը՝ մոլորակներէն և արբանեակներէն:

Անոնք յիշատի աշխարհի վերանորոգիչներն են, մարդկութեան ուսման զիններ՝ որ կը վերաստեղծեն Աստուծոյ գործն ու արուեստին փայլովը կը սփռեն ուրախութիւն ու գեղեցկութիւն, գիտութեան ուսման՝ բարարութիւն և զօրութիւն, պարծանք ըլլալով այն երկրին՝ որ ծնաւ գիրները, ինչպէս բարի պտուղն ու կորովի քուտակը կը պատուեն Հայրենական ծառն ու յովանակը:

Իմ ուրիշ մէկ գրքին մէջ՝ պատմած եմ վեհագոյն արարածներուն ուրախութիւններն ու ցուերը, պարծանքն ու մահը. այս գրքիս մէջ պիտի ուսումնասիրեմ Հանճարը, որ աւանդակարուստ ու զօրաւոր Ղայանի գործիքն է մը բնասօսական ամենարարձր արտայայտութիւնն է:

Եւ ինչպէս Հանճարը կը յայտնէ իր հրաշափերտներուն մէջ սեպական բնասութեան յատկանշները՝ ոճին կնիքովը, ուսումնասիրելով գործերը՝ պիտի կենդանացնենք մարդը, պիտի կարենանք Հետագոտել անոր գործած ուղեղին ներքին աշխատանքը:

Ուսումնասիրութեանց, Հետագոտութեանց և խուզարկութեանց երկար ու Համերատար պատրաստութենէ մը վերջն է՝ որ Համարձակեցաւ մօտենալ Հանճարին՝ իր իսկ պատրագմներու դաշտին վրայ, և երբեմն նոյն իսկ հրաշալիքը կատարելու վայրկեանին վրայ Հասայ, և եթէ այս տաժանակիր աշխատանքը գրեցն դուրս չի ցոյցար, թերեւ մտքով կը տես ուր, ինչպէս կ'երեւակայենք մտքով սերմանումը, Հունձը, ապացումը, մաքելը, շարունակ և եփումը, երբ ձեռքբերուած մէջ ունենանք փութէն նոր Հանուած ջերմ Հացիկ մը:

* *

Բանաստեղծին Հետ մարդց կը յիշէ և կը յուսայ, երաժշտին Հետ կ'երազէ, արուեստագէտին Հետ կը գիտէ, իմաստասէրին Հետ կը մտածէ, գիտունին Հետ կ'ուսանի, աշխարհագէտին Հետ կը զուարճանայ, պա-

տերազմիկին Հետ կը գոռայ, մարդաբէին Հետ կ'աղթէ: Այսպիսի օրինակներու առջին՝ մտքէն բոլոր ուժերը, պտէն բոլոր կրքերը կ'ընդլայնին ու կը ձուլուին: Մեր հոգ տեսանելի ու շփոփելի կը դառնայ, կը ծանօնանք արուեստն ու գիտութիւնը՝ որոնց կուշուած ենք: Այս է Հրաշքն որ կը կատարուի՝ երբ ժամանակ մը կը կենակցինք մշտքի ու գործի դիւցազներուս Հետ:

Որչափ ասղուական գագուռներ, որչափ պանծալի գագափարներ կրնան ծիլի ու ծաղկել Հոգւոյ մը մէջ՝ որ բաց է ամէն շնչումներու, որ կը մօտենայ փառքի զաւակներուն՝ բարձրանալու և գանձեք բարձրացնելու համար:

Նման է այն՝ չոր սպունգ մը Հեղուկի մը մէջ ընկմունքն, որ տակաւ առ տակաւ կը ծծէ Հիւթը, կը թրջի, կը թաթղուի, այնպէս որ կարելի է յետոյ թէթէ ճնշումով մը քամել անոր պարունակութիւնը:

Այս մեծ և բազմաթիւ տեսիլներուն առջին անկարելի էր որ խանգալառութիւնը չգեղուէ, և ես կը նշմարեմ որ ան՝ սրտին խորքէն Հետզհետէ ելեր բարձրացեր է մինչև գրչին ծայրը՝ քանի որ գիրքը երթալով կը կազմուէր. վերստին կարգալով գրութիւնը՝ կը դգամ թէ ան կը յայտնէ շատ էջերու մէջ Հիացումէն ընկճուած Հոգւոյ մ'եռանդը:

Սակայն է այնպէս միտքս ուշադիր եղաւ միշտ երեւան բերելու նոր իր մը, ո՛ր է կենդանի պատկերի մը մէջ ներկայացնելու այս մարդիկը՝ որ նորութեան Համը ունենայ:

Ինչպէս որ որսական շունբու առաջնորդ մը՝ կը Հետագոտէ Հետքերը և կը խուզարկէ մացառուստին մէջ, յառմանալով՝ կանգ առնելով՝ հոգ դառնալով, այսպէս ես ալ պրպտելիք, թերթեղի Մեծերուն ինքնակենսագրութիւնները, նամակագրութիւններն և «վարքերն»: Եւ ինչպէս որ պէտք է գիտնայ թէ ինչ ըլլած է մարդ մը՝ կարենալ ըսելու Համար թէ ո՞վ եղած է ան, այսպէս ալ պէտք էր Փառքի զաւակներուն գրքերուն, երաժշտութեանց, նկարներուն, արձաններուն և գործերուն մէջ փնտռել իրենց անհատականութեան յատկանշները:

Ի սկզբան Հետագոտութիւնները գծուարին ու խառնաշփոթ էին. կը կարծէի մոլորած ըլլալ բաւիկ մը մէջ և չէի գտներ անոր ելքը. բայց անստուգութիւնը կարճ տևեց, առօրեայ յապաղում մ'եղաւ:

1. Ա. Պարոյան, Վեհագոյն Ստրամեններ, 1911, Գ. տպագր.

Հանճարի մարդուն կենսական մարմնացումը կամաց կամաց գործերէն դուրս կ'ելնէր՝ ինչպէս արձանը քաջավարժ քանդակագործին բթմաստիւն տակ, բայց գերմարդկային դարձած, աւելի գեղեցիկ, աւելի հրապուրիչ, նման Հարանեակին՝ որուն թեւերը երբ բուսնին, դուրս կը խոյանայ զինքը բանասարկող պատեանէն:

Այդ բանը կը հաստատեմ ես, բայց շատ մեծ վախով, վասն զի ընթերցողը պիտի դատէ՞ղ ան միայն պիտի կրնայ ըսել թէ զիրքս կը համապատասխանէ՞ արդեօք այն գեղեցիկ ու մեծ տեսիլին որ զայն ինչ թելու գրեց:

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

Երբ բանաստեղծը հռչակ կը հանէ իր անձնայատուկ զօրաւոր խմցականութեան՝ հանճարի մարդոց մէջ ամենէն սիրելին կը դառնայ, վասն զի բանաստեղծութիւնը աշուեստներու մէջ ամենէն բեղնաւորն է և բանաստեղծական հանճարին արտայայտութիւնը՝ ամենէն աւելի սովորականն է:

Մեծ բանաստեղծին կը շնորհուի բարձր տեղ մը, ամենէն վեր կը դրուի՝ իբր տիրապետող վեհագոյն արարածներուն: — Եւ եթէ այդ բանաստեղծը կողուի Հոմերոս, Վիրգիլիոս, Տանդէ, Շէքսպիր, Կէօթէ, Պայրս կամ Վիկտոր Հիւգօ, նա աւելի համաբաւար է քան Սոկրատը, Բոյետիոսը, Գալլիէսը, Նեւտոնը, Փանդն ու փաստէօրը:

Ան աւելի ծանօթ է ուրեմն՝ քան իմաստասէլն ու գիտնականը, որոնք մեծապէս կը նպաստեն անցնելու մարդկային բարօրութիւնը:

Եթէ հարկ ըլլար հանճարին բնական զստակարգութիւնը կազմել իր վերին արտաբայտութեան մինչև ստորնագոյն արտաձգը, բանաստեղծը, երաժիշտն և արուեստագետը վերջինները պիտի ըլլային, վասն զի անոնք մտաւորական նուազ զօրութեան պէտք ունին համառ ստանալու համար: —

Այս դատաստանը, որ կը հակասէ շատերու կարծիքին, անհիմն և յանդուգն պիտի երևնայ. թող հետևի ուրեմն ընթերցողը փորձելիք վերլուծութեանցս և ճշմարտութիւնն իրեն ականբեր պիտի ըլլայ:

Վեհագոյն հանճարը, բառին բուն նշանակութեամբ, այն է՝ որ ճշմարտութիւն մը կը գտնէ, որ կը տեսնէ հոն՝ ուր ուրիշներ դեռ տեսած չեն, և մտքի յստակութեամբ կը տիրանայ բնական ուժի մը՝ հպտակեցնելով զայն իր կամքին, կամ կը յայտնէ մինչև այն ժամանակ բնութենէն մեծ խնամքով թաքուցուած գաղտնիք մը: Նա կը պարզեւ մարդկութեան բան մը, որ իրմէ առաջ չի կար, և եթէ կար ալ, անծանօթ էր:

Ան՝ Նեւտոնն է՝ որ գտաւ ծանրոգութեան օրէնքը, Փալիլէոսն՝ որ հեռագրութեամբ կը հնարեց, Վոլթան՝ որ բարդը շինեց, Փաստէօրն որ գտաւ շինուկը կատաղի շան խածուածքին դէմ, Հէլմոլցը՝ որ աշագէտը հնարեց, Ֆերրարիսը՝ որ գտաւ մագնիսական շրջանակաւոր դաշտը:

Այդ մարդկանց զօրքերը, իրենց գիտելիքը, շատ կը նմանին արարչական գործին, անոնք ունին աստուածային զօրութիւնը՝ որ խաւարէն լոյսը կը ծագի, մէկ խօսքով մոլորութիւնը կը փարատէ, և ճշմարտութեան պատգամաւոր կ'ըլլայ:

Ընդհակառակն բանաստեղծը կը գործածէ արդէն ծանօթ տարերքը՝ գործի մը կմախքը կազմելու համար, որ յետոյ գեղեցիկ ձևեր պիտի զգեսու: Անոր միտքը կը նմանի ուրեմն հատուածակողմի մը ուրու մէջէն մտածութիւնը կը բեկբեկի և գեղեցիկ գոյները կը սփռէ բոլոր իրերու վրայ, ասոր համար այդ իրերը կը ստանան մեծ յարգ մը, կեանքի երևոյթ մը, իբր թէ բանաստեղծին հոգին իր էութեամբն անոնց մէջ թափանցած ըլլար: Քերթողը կը ստեղծէ պատկերներն, բայց կը յայտնէ արդէն իսկ ուրիշներէն մտածուած ու զգուած գաղափարներ. կը նշկաւարդէ սովորութիւններ, բարքեր ու կիրքեր, զորս սակայն իւրաքանչիւր ոք կը դիտէ իր կամ ուրիշի մէջը. ան կրնայ

բարդացաւ իւր երաժշտին հետ՝ որ ներդաշնակութեան ձեռքով կ'արտայայտէ իր մտածումները, մինչդեռ քանաստեղծը կը գործածէ ներդաշնակութիւնը՝ մտածումները զեղեցիկացնելու համար: Ուրեմն իսկապէս արարչագործ հանձնար մը չէ, վասն զի մեզի կու տայ միայն պատկերը, տալիս փոփոխութիւնը բացարձակ ստեղծագործութիւն մը չըլլալով, որովհետեւ ենթարկուած է հաստատուն օրէնքներու: Տողերուն դաշնակութիւնը՝ որ շնչոտեցուն հիմն է, մեղրը՝ որ ժամանակին չափն է, յանգը՝ որ ձայնին կրկնութիւնն է՝ կանոններն են այս խօստին երաժշտութեան:

Բանաստեղծութիւնն ուրեմն ճշմարտութիւն մը չի գտներ, այլ միայն կը տեսնէ զայն երբեմն հոգեկան հայեցողութեամբ և անոր կը զգեցնէ զեղեցիկ ձեւը: Բանաստեղծին ստեղծագործող զօրութիւնը կը կայանայ բառերու երաժշտութեան ու պատկերներու քերականութեան մէջ:

Ուստի բանաստեղծական հանձնարը, իր բնութեամբը, աւելի ստորին է քան գիտնականին ու իմաստասէրին հանձնարը:

Մտքերնիդ բերէք ամենէն նշանաւոր ծանօթ քերթուածները, ինչպէս Տանդէի Ստոյնտային կատակերգութիւնը, Վիր-գիլիսի ենէականը, Հոմերոսի Իլիականը, Միլտոնի Դրախտին Կորուստը, Քասթիլիոնի Լուսիւղները, Կէօթէի Ֆրաուստը կամ Ֆրիդրիխի Թագաւորներու գիրքը, մերկացուցէք զստեղծութեան ներդաշնակութիւնն, վերցուցէք անոնցէն զիրենց ներդաշնակ շնչոտեցունները և յետոյ տեսէք թէ ինչ կը մնայ անոնց մէջ, կը մնան գաղափարներ ու մտածումներ՝ զորս կրնանք գտնել բանաստեղծին առաջ ապրող փոփոխութիւններու զորքերուն մէջ: զեղեցիկ ձեւերու տակ արտայայտուած բնական ու բարոյական ճշմարտութեանց ապացուցումներ են: Այդ մտածումները, բանաստեղծին շունչն են կենդանացած, կը ստանան մեծագոյն յարգ մը, ինչպէս կը ստանայ անձնականութեան ճշմարտութեան ձեւը, զորս կրնանք գտնել իր փոփոխութիւնը:

Տանդէի փոփոխութիւնը՝ նոյն է Ս.

Թովմայի Ազունացուն ու Ս. Բոնաւենտուրայի Բայնորացուն իմաստասիրութեան հետ՝ նկատմամբ բարոյական աշխարհին: Նոյն է Արիստոտելի ու Պտղոմէոսի փոփոխութեան հետ՝ նկատմամբ բնական աշխարհին: Այն մտածումները՝ զոր այդ գիտականքը իրենց գործերուն մէջ պարփակեր էին՝ իր մտքին հիւսնէր ան, և անոնց վրայ թափեց պատկերներուն անլուր ճոխութիւնը, շարագրեց երեք հոյակապ երգերուն զեղեցիկ երաժշտութիւնը:

Շատ անգամներ մանաւանդ, երբ բանաստեղծը Հոմերոսին, Վիրգիլիոսին, Տանդէին կամ Շեքսպիրին հանձնարն ունի, պատկերներուն յատկութիւնն ու ոտանաւորին ներդաշնակութիւնը զերազանց կը հանդիսանան քան մտածումը, ինչպէս արուեստաւորն՝ արուեստին ճարտարութեամբ զերազանցօրէն կը տիրանայ նիւթին, և այն առնէ մտածումը կը տփուրնի, տեղի կու տայ, կ'անհետանայ, գրեթէ երկրորդական տարր մը կը դառնայ:

Բանաստեղծն ուրեմն կը ստեղծէ երաժշտութիւնը բառերով և մեծ խնամքով կը բաղդատէ իրարու հետ իրաց յատկութիւնները՝ ուսկից որուս կը ցատտէ պատկերը: Ըստուած ու կրկնուած է որ աշխարհը կ'անդադարձնէ, իր հայելիի մը մէջ, բնական աշխարհն ու բարոյական աշխարհը, և թէ ան կարող է հաւատարմաբար պատկերելու՝ ինչ որ տեսած է: — Այս կարծիքը՝ ինծի ուղիղ չի թուիր: Բանաստեղծն երբեք իրականութիւնը յառաջ չի բերեր իր վեճի պարզութեան մէջ, այլ միշտ կ'այլափոխէ, այսինքն անոր վրայ կ'աւելցնէ որ և իցէ բան մը՝ որ իրեն մաս մ'է, իր հոգւոյն մաս մը, ճշմարիտ է որ մի և նոյն բնական կամ եղբարական երկոյթը տարբեր կերպով նկարագրուած է ամէն մէկ բանաստեղծէ:

Ան կրնայ նաև զեղեցիկ երկնքի մեղի բան մը՝ որ այնպէս չէ, վասն զի տեղը՝ սքանչելի կերպով նկարագրուած՝ բանաստեղծութեան մէջ զուարճացնելու կարողութիւն ունի:

Շար.

Թարգ. Հ. Ս. ՏԵՐ-ՄՈՎՍԵՅԱՆ